

KREDITNING QAYTARILISHIDA GAROV VA BOSHQA TA'MINOT SHAKLLARINING TUTGAN O'RNI.

*Mustafoqulov Alisher Mirzohid o'g'li - Samarqand davlat universiteti
Kattaqo'rg'on filiali Bank ishi va audit yo'nalishi 21-07 guruh talabasi*

*Tillayeva Maftuna Qahramon qizi - Samarqand davlat universiteti
Kattaqo'rg'on filiali Bank ishi va audit yo'nalishi 21-07 guruh talabasi*

*Xasanov Axmadjon Shodiyarovich-Samarqand Davlat Universiteti
Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi (ilmiy rahbar)*

Annotatsiya: Maqolada banklarning kredit operatsiyalari va ularning qaytarilishligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Kreditning tamoyillari, bank garovi, qaytarishlilik shartlari kabi masalalar o'z ifodasini topgan.

Abstract: The article provides information about bank credit operations and their repayment. Issues such as the principles of the loan, bank guarantee, terms of repayment are expressed.

Kalit so'zlar: Bank, kredit, kredit tamoyillari, garov, kafil, kafolat, sug'urta, ko'chmas mulk..

Key words: Banking, credit, credit principles, collateral, guarantor, guarantee, insurance, real estate.

Kredit munosabatlari iqtisodiyotda mavjud aniq uslubiy asoslarga tayanadi. Uning asosiy elementlari bo'lgan ssuda kapitali bozori operatsiyalari ma'lum tamoyillar asosida olib boriladi. Bu tamoyillar kredit munosabatlari rivojlanishining birinchi bosqichida kozga tashlangan edi, keyinchalik esa ular umumdavlat va xalqaro kredit qonunchiligida yaqqol o'z aksini topdi. Iqtisodiy kategoriya sifatida kredit qaytib berishlik, kreditning muddatligi, kreditning ta'minlanganligi, maqsadligi va to'lovliligi kabi bir necha tamoyillarga ega.

Biz ko'rib o'tmoqchi bo'lgan tamoyil – kreditning qaytib berishlilikidir. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolik kodeksi", "Ipoteka to'g'risida"gi va "Garov to'g'risida"gi qonunlari kredit qaytib berishlilikining huquqiy asoslari hisoblanadi. Bu tamoyil yordamida kreditning iqtisodiyotni rivojlanishida qiymat va moddiy ishlab chiqarish o'rtasidagi bog'liqlik ta'minlanadi. Bu tamoyilning asosiy mohiyati shundaki, bunda xo'jalik aylanishida ishtirok etuvchi bank mablag'larining har bir so'miga muayyan miqdorda moddiy boyliklar qarama-qarshi turishi kerak. Banklar tomonidan iqtisodiyot tarmoqlariga berilgan har qanday kreditlar to'liq tovar-moddiy boyliklari bilan yoki ma'lum xarajatlar, xizmatlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida, banklar faoliyatidagi eng asosiy muammolardan biri, berilgan ssudalarning qaytarilmasligidir. Ushbu muammoni qisman hal etish, ya'ni

mijoz tomonidan kreditni qaytara olmaslik riskini kamaytirish yo'llaridan biri mijoz mulkining ma'lum qismini berilgan kredit uchun garov sifatida talab qilishdir.

O'zbekiston Respublikasining bank qonunchiligi tijorat banklari tomonidan beriladigan kreditlar turli shakldagi ta'minlanganlikka ega bo'lishi lozimligini ko'zda tutadi. Kreditning ta'minlanganligi sifatida quyidagilar qabul qilinishi mumkin:

- Garov;
- Kafillik;
- Kafolat;
- Sug'urtalash;
- O'tkazish (sessiya).

Kreditning ta'minoti sifatida bir yoki bir necha ta'minot shakli qabul qilinishi mumkin. Ta'minotning hajmi va turlari qarz oluvchining moliyaviy ahvoriga, ssudaning hajmiga, qarz oluvchining mavqeyiga, majburiyatlarni o'z vaqtida bajara olish imkoniyati va mas'uliyatiga bog'liq bo' ladi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 259-moddasiga asosan qarzdorning majburiyatlari garov, qarzdorning mulkini ushlab qolish, kafolat, va qonun bo'yicha yoki shartnomada ko'rsatilgan boshqa usul bilan ta'minlangan bo'lishi mumkin. Bu ta'minotning qaysi birini tanlash majburiyat turiga bog'liq. Aksariyat hollarda kredit va qarz shartnomasini bajarish bo'yicha garov, kafolat qulay hisoblanadi. Qarz oluvchi kreditning ta'minlanganligi sifatida bir yoki bir necha turdagi ta'minlanganlikni qo'yishi va uni kredit shartnomasida ko'rsatishi mumkin. Kreditning ta'minlanganligi bo'yicha garov kredit shartnoma bilan birgalikda rasmiylashtiriladi va unga, albatta, ilova qilinishi lozim. Shuningdek, Fuqarolik kodeksining 738-moddasida qarz oluvchi qarz summasining qaytarib berilishini ta'minlash yuzasidan qarz shartnomasida nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarmasa, shuningdek, qarzning ta'minoti qarz beruvchi javobgar bo'lmagan vaziyatlarda yo'qotilsa yoki uning shartlari yomonlashsa, agar shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, qarz beruvchi qarz oluvchidan qarz summasini muddatidan oldin qaytarishni va tegishli foizlarni to'lashni talab qilishga haqli ekanligi ko'rsatilgan.

Garov – mijozga kredit ajratishda ta'minotning bir turidir. U mulk, zakalat, huquqlar va tovar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Kredit ta'minotiga taqdim etilgan mulk, zakalat, huquqlar va tovar kredit asosiy qarzi va foizlarining to'liq qaytarilishiga garov hisoblanadi. Shu munosabat bilan, garov bahosi kredit summasidan o'rtacha 20-30 foizga ko'proq bo'lishi kerak. Kredit to'lovlari muddatida qaytarilmagan taqdirda, kredit to'lovlarini undirish garovga qo'yilgan ta'minotga qaratiladi.

Kredit ta'minoti uchun bir nechta garov turlaridan foydalanish mumkin.

Mulk: ko'char mulk (*avtomobil, uskuna, texnika*) va ko'chmas mulk (*turar va noturar joy*).

Zakat: qimmatbaho metallar (*zargarlik buyumlari, oltin va kumush tangalar*).

Huquqlar: qimmatli qog'ozlar (*depozit sertifikatlari, aksiyalar*); yerga yoki mulkka egalik va foydalanish huquqlari.

Garovga qo'yiladigan mol-mulk albatta baholanishi, sug'urta qilinishi va garov shartnomasi bilan tasdiqlanishi kerak. Bunday shartlar majburiy bo'lib kreditning to'liq qiymatiga ta'sir qiladi.

Kredit muddati davomida garov egasi mulkka (zakalat tarzidagi garovdan tashqari) egalik qilish va ulardan foydalanishi mumkin. Faqatgina, kredit tashkiloti garov mulkidan boshqa shaxslarning foydalanishiga cheklov qo'yishi mumkin. Bu shartlar garov shartnomasida aniq ko'rsatilishi kerak.

Qarzdorning kreditdan foydalanish davrida, kredit tashkiloti roziligi bilan garovni almashtirish imkoniyati mavjud. Bunda kredit tashkiloti tomonidan qarzdorning kredit tarixi, taklif etilayotgan mulkning holati va kredit qoldig'iga mutanosibligini inobatga oladi.

Garov mulki bahosi kredit summasidan ancha baland bo'lsa, uni navbatdagi kreditga ham garovga qo'yish huquqi qonun bilan belgilangan (O'zbekiston Respublikasi "Garov to'g'risida"gi Qonuni, 15-modda). Bunda, garov mulki dastavval birinchi kredit bo'yicha yuzaga kelgan majburiyatlarni qoplashi nazarda tutiladi.

Qarzdorlarning majburiyatlari bajarilishini ta'minlash maqsadida taqdim etilgan garovga nisbatan kreditorlarning huquqlari to'g'risidagi, shuningdek qarzdorning mol-mulkni tasarruf etish va undan foydalanishga doir huquqlariga qo'yilgan cheklov hamda qarzdor o'z majburiyatlari bajarilishini ta'minlashi bilan bog'liq boshqa talablar haqidagi yozuvlarni o'z ichiga olgan garov reyestri ma'lumotlar bazasi yaratilgan.

Garov reyestriga garovga qo'yilgan mulklar to'g'risidagi ma'lumotlar mulk egasining roziligi bilan kiritiladi. Ushbu ma'lumotlar bazasida foydalanuvchi sifatida ro'yxatdan o'tgan holda garov mulki to'g'risidagi ma'lumotlarni tekshirish mumkin. Bu asosan kreditor uchun garov mulkiga qo'yilgan majburiy talablarni (masalan, mulk boshqa kreditga garovga qo'yilganligi), shuningdek, garovga qo'yilayotgan mulk to'g'risida batafsil ma'lumotlarni qisqa muddatda aniqlash imkoniyatini beradi.

Kafillik kreditning ta'minlanganligi sifatida qabul qilinib(kredit majburiyatlari bajarilishi taminlashning keng tarqalgan usullaridan biri kafillik hisoblanadi) Fuqorolik kodeksining 292-moddasiga muvofiq kafillik shartnomasi boyicha kafil boshqa shaxs o'z majburiyatini to'la yoki qisman bajarishi uchun uning kreditori oldida javob berishni o'z zimmasiga oladi.

Kafillik yoki kafolat deganda(uchinchi shaxsning moliyaviy kafolati yoki kafilligi bilan beriladigan ssudalarni tushunish mumkin). Bunda kredit boshqa bir tashkilotning kafolati asosida beriladi(Kafolat beruvchi korxonalar yoki muassasa), agar qarz oluvchi kredit shartnomasida ko'rsatilgan shartlarni vaqtida bajarmasa(shu tufayli bank ko'rgan zararlarni qoplashga kafillik beradi va faoliyat davomida haqiqatda

shunday ahvol ro'y bersa) o'z mablaglari hisobidan zararni qoplab beradi. Moliyaviy kafillik beruvchi tomon sifatida huquqiy shaxslar, shuningdek, turli darajadagi davlat hokimiyati organlari, jismoniy shaxslar ishtirok qilishlari mumkin. Kafil bank-kreditor o'rtasida kafillik bo'yicha munosabatlarni rasmiylashtirish uchun kafillik shartnomasi imzolanadi. Amaliyotda kafillik shartnomasini tuzishning uch holatlari uchraydi:

- bank-kreditor va qarz oluvchi o'rtasida kredit shartnomasi imzolanganidan keyin;

- kredit shartnomasi imzolanishidan oldin.

Bu tez-tez uchrab turadigan holat(bunda bank kreditni berishni rasmiylashtirishni faqatgina qarz oluvchi uchun kafillikni olgandan keyingina amalga oshiradi;

- birgalikda, ya'ni kredit shartnomasi bilan birga uch tomonlama kafillik shartnomasini imzolash. Bu hujjatni bank-kreditor(qarz oluvchi va kafil rasmiylashtiradi) .

Kafillik shartnomasi yozma shaklda tuzilishi kerak(yozma shakliga rioya qilmaslik shartnomani qonuniy kuchga kirmasligidan dalolat beradi).

Kafillik shartnomasida qaysi majburiyatni bajarish uchun kafillik berilganligini aniqlashga imkon beruvchi shartlar korsatilishi kerak. Kafillik toliq (kreditning summasi va foizlarini o'z ichiga oluvchi) yoki qisman, masalan(faqat foizlar boyicha) bo'lishi mumkin. Shartnomada kafilning o'z majburiyatlarini bajarish bo'yicha tartib va shart-sharoitlari ko'rsatilishi kerak(Kafilning javobgarligi qonun bilan belgilanadi).

Kafillik bilan ta'minlangan qarzdorning majburiyatlarini bajarish paytida kafil va qarzdor(agar qonun yoki kafillik shartnomasi bo'yicha kafilning subsidiar javobgarligi ko'zda tutilmagan bo'lsa kreditor oldida) birgalikda javobgar hisoblanadilar.

Birgalikdagi javobgarlikda kreditor kreditni to'liq yoki qisman qarz oluvchi va kafildan birgalikda qoplashni talab qilishi yoki ulardan biridan alohida holda talab qilishi mumkin. Kreditor hamkorlikdagi qarzdorlikning (qarz oluvchi yoki kafil) biridan to'liq qoniqmaganda(boshqa hamkor qarzdordan qoplanmagan qismini talab qilish huquqiga ega).

Kafil kreditor oldida qarz oluvchi kabi huddi shunday hajmda javobgar bo'ladi(ya'ni foizlarni tolash, qarzni undirish boyicha sud xarajatlarini qoplash va kreditorning boshqa zararlarini qoplash boyicha javobgarlikni oladi. Ammo shartnomada kafilning cheklangan javobgarligi kafillik summasini aniqlash yoki kafil to'lovni kafolatga olgan zararning bir qismini aniqlash orqali o'rnatilishi mumkin

Kafolat deganda, kafolat beruvchi tomonidan qarz oluvchining majburiyatlari muddati kelganda talab berishi majburiyati tushuniladi.

Kafolat xati ssuda oluvchi tomonidan bankka kredit berish masalalari xal etilguncha topshirilishi lozim. Kafolat beruvchi, ssuda oluvchiga kafolat xatini

berishdan oldin kafolat xati haqida o'z bankiga ariza berishi lozim va ushbu arizada kafolat berish zarurligi va maqsadi haqida yoritish lozim.

Bank kafolati (huddi kafillik kabi) kredit majburiyatlarini qoplash vositasi hisoblanadi va u ancha qulay vosita bolib, moliyaviy yoqotishlardan qochish maqsadida kreditorlar tomonidan keng foydalaniladi.

Bank kafolati- kredit muassasalari yoki sugurta tashkilotlari (garant) boshqa shaxs (prinsipal) iltimosi boyicha prinsipal kreditor (benefitsiar) ga pul mablaglari summasini benefitsiar tomonidan yozma talabnoma taqdim etilgandan song tolash boyicha yozma majburiyatini beradi.

Bank kafolati deganda- uchinchi shaxs o'z vazifasini bajarmaganda, bank tomonidan malum summani to'lab berish to'g'risidagi chaqirilmaydigan majburiyat tushuniladi. Kafolat asosiy qarz boyicha hisob-kitoblardan yoki kreditor va asosiy qarz oluvchi o'rtasidagi shartnomadan ajralgan holdagi mustaqil majburiyat hisoblanadi. Kafolat berish orqali bank birinchi talab bo'yicha(agar kafolat to'g'risidagi matnda keltirilgan shartlar bajarilgan bo'lsa) to'lash majburiyatini oladi.

Amaliyotda kredit tashkilotlari tomonidan beriladigan bank kafolatlarining turli xildagi ko'rinishlari mavjud.

Xalqaro talablarga muvofiq bank kafolatida quyidagi malumotlar aks ettirilish kerak:

- prinsipal(garant va benefitslar nomlari;
- shartnoma;
- tolanishi kerak bolgan maksimal summa;
- tolov valyutasi nomi;
- kafolatning amal qilish muddati;
- tolovni talab qilish usuli;
- majburiyat summasini kamaytirish imkoniyatlari(

Bank kafolatida kafil - o'z mijozi, ya'ni (prinsipal)ning yozma arizasiga ko'ra, prinsipal benefitsiar oldidagi majburiyatlarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan taqdirda kafolatga muvofiq ushbu majburiyatlarning bajarilishini o'z zimmasiga oluvchi bank, prinsipal esa bankka o'zining uchinchi shaxs (benefitsiar) oldidagi majburiyatlari bajarilishining ta'minoti sifatida kafolat berish to'g'risida ariza bilan murojaat qilgan shaxs, benefitsiar prinsipalning majburiyati bo'yicha kafolatni qabul qiluvchi kreditor hisoblanadi. Kafolatga binoan bank (kafil) mijozning (prinsipal) iltimosiga ko'ra, bank o'z zimmasiga olayotgan majburiyat shartlariga muvofiq prinsipalning kreditori (benefitsiar) pul summasini to'lash haqida yozma talabnoma taqdim etsa, pulni unga to'lash haqida prinsipalga yozma majburiyat beradi. Kafolat prinsipalning (mijozning) benefitsiar oldidagi o'z majburiyatini (asosiy majburiyatni) lozim darajada bajarishini ta'minlaydi. Kafolat berilgani uchun prinsipaldan bank tarif stavkalarida yoki kredit komissiyasi qarorida belgilangan

miqdorda haq to'lanadi. Kafolat berilishida bank va prinsipial o'rtasida alohida yozma shartnoma tuziladi. Bunda, bank kafolat berishdan oldin uning uchun undiriladigan haq to'g'risida mijozga tushuntirish berib, u bilan kelishib olinishi va bu shartnomada ko'rsatib o'tilishi kerak.

Kafolat asosiy qarz bo'yicha hisob-kitoblardan yoki kreditor va asosiy qarz oluvchi o'rtasidagi shartnomadan ajralgan holdagi mustaqil majburiyat hisoblanadi. Amaliyotda kredit tashkilotlari tomonidan beriladigan bank kafolatlarining turli xildagi ko'rinishlari mavjud. Bank kafolati (xuddi kafillik kabi) kredit majburiyatlarini qoplash vositasi hisoblanadi va u ancha qulay vosita bo'lib, moliyaviy yo'qotishlardan qochish maqsadida kreditorlar tomonidan keng foydalaniladi.

Bank kafolatini olish uchun mijoz (prinsipal) bankka yozma ravishda ariza (kafolat buyurtmasi) bilan murojaat qilishi kerak. Arizada so'ralgan kafolat turi, summasi va muddatlari hamda kafolat uchun qarama-qarshi ta'minot turi taklif qilinadi. Mijoz o'z arizasi bilan birga kafolatdan foydalanishning butun davrini o'z ichiga olgan pul oqimi tahlili ko'rsatilgan biznes-rejasini, davlat soliq xizmatining mahalliy (tuman) organi tasdiqlagan oxirgi hisobot sanasi bo'yicha buxgalteriya balansi moliyaviy natijalari haqida hisobot, muddati o'tgan debitorlik va kreditorlik qarzdorlik haqidagi ma'lumotnoma, shuningdek, 90 kundan ziyod qarzlarga doir solishtirish dalolatnomalari va oxirgi uch moliyaviy vil natijalari bo'yicha auditorlik xulosasi, kafolat ta'minotiga doir hujjatlar, shartnomalarni imzolash huquqini tasdiqlovchi hujjatlar, mijozning (prinsipalning) kreditori (benefitsiar) tomonidan talabnomasiga doir hujjatlarni taqdim etishi lozim. Bank ham o'z navbatida u bergan kafolat bo'yicha majburiyatni o'z vaqtida bajarishning ta'minotiga e'tibor qaratadi. Mijoz bankka likvidli mol- mulk yoki qimmatli qog'ozlarni garovga qo'yishi, kafolat bo'yicha majburiyatni bajarmaslik xatarining sug'urta qilinganligi to'g'risidagi sug'urta polisi va boshqa ta'minotni, ta'minot turlaridan birini taqdim etishi lozim.

Bank hujjatlar bankka kelib tushgan kundan boshlab yigirma bank kuni ichida kafolat berish yoki kafolat berishni rad etish to'g'risida qaror qabul qilishi va o'z qarori to'g'risidagi xabarnomani uch bank kunidan kechiktirmay prinsipalga yuborishi zarur. Kafolat berish to'g'risida ijobiy qaror qabul qilinsa, kafil va prinsipal o'rtasida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda kafillik shartnomasi tuziladi.

Shartnomada shartnoma tuzilgan sana va joy, shartnoma predmeti, shartnoma bahosi, bajarilish muddatlari, tomonlarning huquq va majburiyatlari, kafilning xizmatlariga haq to'lash miqdori va tartibi, majburiyatlarining chegaralari, kafolatni chaqirib olish asoslari, shartnoma bo'yicha javobgarlik, uni bekor qilish va boshqa rekvizitlar ko'rsatiladi.

O'zbekiston Respublikasining banklarga oid qonun hujjatlariga, shu jumladan, Markaziy bank tomonidan o'rnatilgan iqtisodiy me'yorlarga rioya etmayotgan hamda kredit portfelida 6 foiz va undan yuqori miqdordagi to'lov muddati o'tgan yoki

muammoli aktivlari mavjud bo'lgan tijorat banklari tomonidan kafolat berish taqiqlanadi. Undan tashqari tijorat banklari tomonidan berilgan jami kafolat va prinsipal tomonidan qoplanmagan benefitsarga to'lab berilgan mablag'lar summalarining yig'indisi birinchi darajali bank kapitalining 25 foizidan oshmasligi kerak.

Bank kafolati va kafillikning qo'llanishidan maqsad majburiyat (kreditni qoplash bo'yicha)ni bajarishni ta'minlash usuli bo'lganligi bilan ularning mohiyati umumiy tavsifga ega. Ammo bank kafolati va kafil o'rtasida quyidagi aniq farqlar mavjud:

1. Bank kafolati (kafillikdan farqli ravishda) asosiy majburiyatga bog'liq emas.
2. Majburiyat subyektlari bo'yicha. Qonun bo'yicha bank garantlari sifatida faqat kredit muassasalari va sug'urta tashkilotlari qatnashishi, kafil sifatida esa turli yuridik va jismoniy shaxslar qatnashishi mumkin.
3. Munosabatlarni o'rnatish shakli bo'yicha. Bank-garantlar bank-mijozlari bilan bank kafolati shartnomasini tuzadilar yoki ularga kafolat xati yuboradilar. Kafillilik munosabatlari esa bank-kreditor va kafil o'rtasida kafillik shartnomasi tuzilishi natijasida o'rnatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet saytlari

1. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonunning 31-moddasi. 05.11 2019 yil
2. Sh.Z.Abdullayeva "Bank ishi" Toshkent "Iqtisod-Moliya" 2017 yil
3. Abdullaeva Sh.Z., Qulliev I.Ya. Bank risklari fanidan o'quv-uslubiy majmua. Moliya-2014, 42-bet.
4. WWW.Lex.uz
5. WWW.Vikipediya.uz
6. WWW.Z.iyonet.uz